

*továbbbütödsz a vasakon,
a vasutas már rád se gondol,
pedig tele vagy még teherrel,
melletted jár a gyorsvonal.
Ki se raknak. Aztán egy reggel
megméri tiszta súlyodat.*

(Állomás)

A „Belül maradtam, kívül állok” kor- és közérzetjellemzés; állapot és nem térképesség. Ebből következik, hogy korunkban aligha lehetséges a magánszenvedés. Már alig akarjuk látni az okokat, elborítjuk az eget a szenvedélyek tűzijátékával, ha nem is olyan szélsőségesen, ahogy Gyurkovics teszi... Nemrég azt mondtam egyszer valakinek, aki tehetetlenségemért korholt; az én erőm a tehetetlenségi erő!... Ez akkor rögtönzés volt. Utánagondolva, mindinkább azt hiszem, talán nem is lehetséges ennél nagyobb, világmozdítóbb erő! Csak hitünkkel kell irányt szabni neki! (Szépirodalmi, 1978.)

KISS DÉNES

Katona Judit: Farkasének

Siralmas és iszonyú helyzeteket, József Attila életrajzába illőket rögzítenek az elsőkötetes Katona Judit versei. Tyúkokkal aludni, sámilin állva szennyest mosni, hagymalevestől hányni, lyukas cipőben disznót őrizni — a gyermekkor cselekvési lehetőségei ezek. A példakép-választáskor pedig a jó anya tűnik föl, kit ököllet vertek — s a rossz apa, kinek „borától virág hervadt”. Mindezek után okkal érezhette a költőnő, közös témára írhat verset József Attilának: mert van az életükben, sorukban lényegi közösség, azonosság. Tárnyilagosan, szűkszavúan mondja: „Három testvéremmel intézetekben, nevelőszülőknél nevelődtünk. Tíz évig voltam állami gondozott.” Következő mondatával aztán azt is sejteti, hogy a két pálya csupán külső eseményeiben hasonlíthat egymásra: „Verseim ebből a rám mért szenvedésből születtek” — az egyik élmény helyett az egyetlen hangsúlyozva. És, sajnos, a költői gyakorlat nem mond ellent a költői elméletnek: a Farkasének szerzője valóban a gyermekkori sebeket verseli meg a legtöbbször. Mondanivalója: a szenvedése. A maga számára is már-már hihetetlen ez a szenvedés. Nagyobb baj az, hogy a „törékeny gyerekkor” felidézhetetlen is: a sok „csöndes panasz”-ban sok az önisméltés, sok a visszatérő motívum. Ha pedig „keserűen” szólal meg, még nyilvánvalóbb: nem csak hihetetlen és felidézhetetlen az a régi idő, de természetlen is. Költőileg alig is hasznosítható. „Megéltem annyit már, ha most / meghálnék is könnyebb volna” — ebből az érzelmi alapállásból közelít múltához és jelenhez. Meghatódik saját maga szomorú sorsától, és ezt a meghatódást várja el másoktól. Még a gyermekétől is, ezért márt-hatja a szemébe, kissé elővigyázatlanul — a kifejezések szó szerint a Keserűen című versből — „bútól vesszőzött életem”.

A Farkasének úgy vállalja a „szörnyű gyermekkor” szűk témakörét, hogy meg sem is kísérel kilépni belőle. A gondolati általánosítás, fölülelemkedés, kívülről szemlélés minden igénye nélkül ismételt részleteket, sorjáztat motívumokat. Így Katona Juditnak nemhogy a létezés vagy az élet egészéről nem sikerül valamiféle víziót alkotnia, de még saját életéről sem. Mintha ma is gyermek volna, úgy panaszkodik. Mintha — az Emlékezőt idézve — a másik „engesztelhetetlen sorsú”, József Attila is megállt volna a „Nincsen apám, se anyám” zokszavánál, s nem jutott volna el a „se istenem, se hazám” keserű dacáig, világmegvetéséig, a megalázásra fölény-nyel válaszolásiig. Az engesztelhetetlen sorsért, a „cserben hagyásért” (Suttogás), a

kitépett idegszálakért (*Sylvia Plathnak*), a bűtől vesszőzött életért, az elesettségért (*Magasztos ének*) másokat, vagy leginkább csak a személytelen végzetet okoló magatartás újra és újra önmaga termékétlenségével és lehetetlenségével kell, hogy szembenézzon. Mert érvényessége arra az idő- és helyzetkörre szűkül, amelyben a felelősségáthárítás magatartás-mechanizmusa még biztonságosan és hitelesen érvényesíthető. A „felőtt társadalom lelkiismerete” — a könyv borítójának vallomását citálva — csak úgy mozgósítható, ha a költő nem vesz tudomást róla: már ő is lelkiismeret, ő is felőtt társadalom. Ő, akit elszámoltatnak — s nem, aki elszámoltat. A magatartásváltásra, szerepcserére — úgy tűnik föl — nem érett még meg Katona Judit lírai hőse, holott enélkül nem építhető föl egy kicsit jelentékeny költészet sem. Enélkül éppen a mai élmények maradnak földolgozatlanok, a menhely után egyetemi diplomáig eljutott ember sorsváltása szorul ki a realista indíttatású lírából. Vagy ha kísérletezik is az új helyzet költői birtokbavételével, egyszerűsítésnél, itt-ott szentimentalizmusnál többre nemigen futja az erejéből. Csók „lány szele pirít” ilyenkor; úgy érzi, „sudár hitű / emberré közösség nevelt”, s hogy „lombos az otthoni út” — almanachlírába, családi emlékkönyvekbe való sorokat ír, ha feladatának érzi, hogy *Magasztos éneket* vagy *Hálaéneket* fogalmazzon. Ahogy a hálaének-típusú versekből a meghittség, a bensőség, az egyszerűség, úgy hiányzik a farkasénekefélékből a keménység, a kivetettség érzésének dacos megvallása. Hogy Katona Juditnak hangot is kellene próbálnia, magához illőt, s hogy témaköreit bővítenie, gazdagítania kellene — végső soron mindez szemléletével függ össze.

Többször ismételtük, a Farkasének alapján: Katona Juditnak s lírai énjének szomorú sors jutott osztályrészül. Fölsőleges volna újracitálni, a szociális nyomor és kiszolgáltatottság milyen bugyiraiban kellett megmerítkezniük, miért csak a torzzal, a taszítóval, az embertelennel kerültek kapcsolatba, s hogy a menhelyi gyermek menynyire érezhette végzetszerűnek a helyzetét, amikor is tőle független erők döntöttek sorsa alakulásáról, esetleg jobbra fordulásáról. Fölsőlegesnek és véltlennek érezhette magát ezekben a helyzetekben — nemcsak a lírai fogalmazás gyengeségein múlik tehát, hogy festett vérzésűeknek hatnak az anya halálát elpanaszló sorok. A bűntudat, önmaga okolása édesanyja korai elmúlása miatt József Attila-i mozzanaton ugyan, de csak ennyiben említésre méltó, különben hiteltelen, művi módon föl nem gerjeszhető szorongás. Árulkodóan sok töltelékszót cipel az önemésztés leírása, nem löki ki magából a közhelyeket vagy könnyelvi sablonokat sem, nem mélyül igazi szenvedésű, gyötrő öntépessé. Az „és én nélküle élni tudtam / harmincöt vacogó évet / s ki tudja mennyit még, míg élek” utolsó sorában ott az önvád érvénytelenítése, a felcsiholt bűntudat természetes önmegsemmisítése is (*Megbánás*). Oly erős és meghatározó a végzetszerűség, a véltenségtudat, hogy átsugárzik a felnőttkort idéző költeményekre is — kialakult az *önfelmentés* ideológiája és stratégiája Katona Juditban. A „legjobban mégis magamat sirattam” (1954) éppúgy ezt igazolja, mint a „túl későn kapott szerelmet” panasza (*Gyerekkor*), vagy mint a borító vallomása a két gyerekről, akik „kárpótolnak mindenért”. Nemcsak a gyermekkorról állítja tehát ez a szemlélet, hogy elviselhetetlen, szörnyű volt, hanem a jelent is a sérelmekkel, csalódásokkal, méltánytalanságokkal, oktanak mellőzöttséggel hozza kapcsolatba. Nemcsak a gyermekkori kép, hanem az aktuális énkép mellé is a rossz jelzőt rakja — s a szociálpszichológia szakkifejezését használva az önfelmentő stratégiának éppen ez a lényege, a gyermekkor és a jelenlegi élethelyzet ok-okozatként való összekapcsolása, a mai rossznak a korábbi rosszból való egyenes következtetése. A Farkasének lírai hőisére jellemzően igaz, amit a szaktudomány erről a típusról mond: „Korai sérelmei felmentik őt minden későbbi sérelmének önismereti felszólítása alól.”

Enélkül az önismereti lecke nélkül pedig a versvilág távlat híján marad, sem tematikailag, sem nyelviileg nem tud tágulni, gazdagodni. Beszédes, hogy a költőt leginkább még — a lemondással rokon — elmúlás foglalkoztatja; akár úgy, hogy a természet változásait verseli meg, akár úgy, hogy az ember öregedéséről ír. Az *Ősz*, a *Nyárutó*, az *Őszi vázlat* csakúgy nem vall különösebb címadoi ötletre, nyelvi lele-

ményre, képteremtő fantáziára, mint az *Öregek* vagy a *Szénrajz öregekről*. Az önismétlés aggasztó jelei mutatkoznak itt is. A változás, a variáció legfeljebb annyi, hogy a *Szeptemberben* a csend fordul a hátára, mint egy bogár, a *Vénasszonyok nyarában* a zaj teszi ugyanezt. A *Naplóban* az ősz dobálja a fűkést, az *Ősz* már rozsdát lát a széthagyott fűkéseken, és így tovább, az általában mindig égő levelekig, e kitüntetett évszak kitüntetett metaforáig. A nyelvi s gondolati igénytelenség az „esőt dobolnak harsány őszdobok”, az „uralkodóként ősz hatalma / mulat” vagy a „Gyom folyik... mint folyó” semmitmondásáig jut el. A meg nem gondolt gondolat riaszt, a „Szemük alatt mélyülő árok. / — Odatorlódik ránc, mosoly, / szatyrok súlya, lépcsők, virágok” képzavara, mely különbséget lát árok és ránc között, de azonosnak mondja a szatyrok terhét a virágok adta örömmel (*Asszonyok*).

Mindezt felemlgetni, első kötetesről lévén szó, talán méltánytalanság volna, ha Katona Judit költői énjében nem munkálna olyan erős mellőzöttségérzés, félreállított-ságtudat, s ha mindezt nem az elemzett önfelmentés stratégiája diktálná. Külső tények is erősíthetik benne ezt az érzést s tudatot, hiszen éppen most maradt ki a Gazdátlan hajókból, a Szegeden élő fiatal költők antológiájából, s napilapunk szemlélője sietett is hiányolni a költők közül valaki költőnt. Pedig bizvást állíthatjuk: a Farkasének szerzőjét okkal hagyta ki a szerkesztő az antológiából. Ám hogy ezt maga a költő is elfogadja, hogy szembenézzen nem csupán a kimaradás tényével, de okával is, ahhoz szemléleti változás szükségesletne. Önvizsgálat. A szociálpszichológus szavaival élve: nem térhet ki mostani vélt sérelmének önismereti felszólítása elől. (*Magvető, 1979.*)

MÁRKUS BÉLA

A tündérmesék titkai

NAGY OLGA: A TÁLTOS TÖRVÉNYE. NÉPMESE ÉS ESZTÉTIKUM

Az egyéni előadásban, de mindig közönség előtt elhangzó prózai mesefélék már évezredek óta élnek a szájhagyományban, közben persze állandó átalakulás volt a sorsuk: mindig meg kellett felelniök a korabeli hallgatóság igényeinek. Minél jobb volt egy-egy mesemondó, annál inkább megközelítette az „elvárásoknak” ezt az ideális normáját. Ez a népköltészeti műfaj volt a legváltozatosabb és adott legtágabb teret a szabadon szárnyaló képzeletnek. A népi előadói-alkotói egyéniségek újkori kibontakozását éppen a népmesék kapcsán lehetett legpontosabban megfigyelni, ha ugyan hiteles gyűjtések álltak rendelkezésünkre. A korábbi gyűjtéseknek azonban épp az a legfőbb gyöngéjük, hogy megfelelő technikai feltételek híján többnyire csak a mesevázat rögzítették, és legtöbb esetben szó sem esett magáról a mesemondóról, még kevésbé annak közönségéről, pedig kettejük aktív-passzív együttműködésének közös eredője a szépséges szép tündérmese!

E tökéletlen előmunkálatok ellenére is a népmese ihletett legtöbb író és tudományos kutatót is, e műfajról könyvtárnyi szakirodalom áll ma már rendelkezésünkre. Erről tudunk legtöbbet: katalógusok, motívumtárak és típusmonográfiák készültek el; esztétikai, szerkezeti, stílári és egyéb jellemzőit számos kiváló szakember elemezte, úgyhogy ennek eredményeképpen a mesekutatás a nemzetközi folklorisztika egyik legfejlettebb, önállóan tekinthető szakága. (A népmesék tehát nemcsak a legkiválóbb előadókat, hanem a legjobb gyűjtőket és elméleti szakembereket is magukhoz vonzották.)

A tudományban mégsem lehet a *megálljt* kimondani! Különösen azért nem, mert például a mesekutatásban a legmodernebb technika most honosodott meg, és